

УДК 94(477,6)"1920"

Ю. В. Барабаш

МІСЦЕ КЛУБНИХ УСТАНОВ У ПОВСЯКДЕННОМУ ЖИТТІ ДОНБАСУ. 1920–ті рр.

Проаналізовано процес відкриття клубних установ у Донбасі у 1920-х рр. Відображено основні завдання клубу в умовах радянської ідеології. Підкреслено максимальне зосередження вказаних осередків у робітничому Донбасі. Проаналізовано як позитивні сторони, так і недоліки в роботі клубів. Розкрито особливості діяльності хат-читалень у сільській місцевості. Зображено роботу профспілок у напрямку культурно-освітньої діяльності клубних установ. Підкреслено, що організація клубів була новим вектором в духовному житті населення.

Ключові слова: клуб, хата-читальня, червоний куток, культурно-просвітницька робота, Донбас.

У 1920-х рр. відбулися кардинальні зміни у духовному житті країни. Влада декларувала нові підходи у соціально-економічному та культурному розвитку. Але психологічно населення складно сприймало обіцянки, однак керівництво вдало впроваджувало нові радянські принципи і стандарти. Усвідомленість громадян щодо справжньої економічної ситуації та дій влади, хоча призводила до обурення народних мас. Особливо складним був "період відбудови" (перехід від політики "воєнного комунізму" до нової економічної політики; боротьба з голодом, відбудова виробничої інфраструктури та боротьба за стабільність у соціальній сфері життя). Безумовно, кардинальних змін за перші 5 років не сталося, хоча покращення були наявними. Робітник, якого влада персоналізувала привілейованим представником суспільства в новому державному контенті ще й наприкінці 1920-х рр. скаржився на низку перепон на шляху досягнення життєвої стабільності.

Слід підкреслити, що на тлі такої ситуації будь-які представники суспільства потребували духовного відпочинку: розваг, релаксу від буденності, морального та фізичного звільнення від життєвих проблем. Не винятком були і жителі Донбасу. У 1920-х рр. населення зосередження культурного відпочинку регіону передбачалося у низці закладів, будівництво та створення яких було характерним вже з початку 1920-х рр. Серед них клуби (будинки культури), хати-читальні, театри, кінотеатри, музеї. На розвиток духовного світу населення мали вплив засоби масової інформації – преса, радіо, кіно. Неабияку роль у цьому відігравала й література.

У науковій орбіті питання місця клубних установ у повсякденному житті Донбасу є майже недослідженим, хоча низка науковців певною мірою зверталися до вказаної проблеми, а саме – Н.І.Коцур, А.М.Михненко, В.І.Ястребов, О.Б.Слущкий, С.І.Наконечний, О.М.Михайлов, В.П.Стьопкін та ін. Цікаві дані знаходимо на шпальтах тогочасної преси, зокрема журналів та газет: "Донецкий шахтер", "Донецкий профессионалист", "Кочегарка", "Рабоче-селянское слово". Останні насичені замітками робітників, які отримували духовний розвиток у клубних установах та статтями керівництва або представників профспілок щодо недоліків та досягнень у їх роботі.

У статті вирізняються такі завдання: показати роль клубних установ у повсякденному житті населення регіону; дослідити процес відкриття мережі закладів; дослідити досягнення та недоліки у роботі клубних закладів.

У 1920-х рр. у Донбасі особливо піклувалися про відкриття культурно-просвітницьких установ, зокрема, клубів, кількість яких щороку зростала. Особливо партія зауважувала на необхідності розширювати і поглиблювати клубну роботу спілок. У цьому неабияку роль відводили профспілкам. Наголошувалося на необхідності встановлення тісного зв'язку між роботою клубів з повсякденними питаннями праці, побуту, виробництва і професійного руху, для пожвавлення громадської діяльності робітничих мас. Клуб мав задовольнити потреби в розумовому відпочинку і розвазі, чим успішно повинен був подолати наростання впливу пивної і пияцтва [1, с. 292]. Як зазначила дослідниця Н.І.Коцур, у 1920-х рр. клуби все більше ставали осередками комуністичної пропаганди, центрами виховання робітників в дусі марксистської ідеології [2, с. 75-76].

У сільській місцевості перші клуби (хати-читальні, селянські будинки) як нова форма культурно-освітньої і політико-виховної роботи виникли в Україні з початком встановлення Радянської влади. Як пише О.Ф.Кувеньова, у клубах, сільбудах і хатах-читальнях формувалися нові форми культурного і корисного дозвілля, колективістських взаємин, нові радянські обряди і свята, які розвінчували шкідливу, реакційну суть релігійних обрядів, пропагували новий, соціалістичний побут [3, с. 65].

У Донбасі перші клуби відкривалися вже у 1920-му році. Так, 28 жовтня вказаного року у Бахмуті було урочисто відкрито робочий клуб, при якому були читальня, кімнати відпочинку, драматична й музична студії. Профспілки влаштовували концерти й лекції [4]. Передбачалося у подальшому відкриття науково-технічних клубів у Бахмуті, Юзовці, Таганрозі і Луганську [5, с. 39]. У середині 1921 р. в УСРР вже діяло більше 10 тис. робітничих клубів, хат-читалень, сільбудинків, народних будинків, просвіт та інших установ клубного типу.

Народний дім, який у Луганську було відкрито після Жовтня 1917 р. на базі гірничо-комерційного технікуму, став колыскою формування культурного розвитку міста. При ньому діяли гуртки художньої самодіяльності, спортивні гуртки. Там виступали колективи багатьох театрів Радянського Союзу. У 1927 р. поет В.Маяковський читав свої вірші зі сцени Народного дому, а у 1928 р. виступав О.Серафимович [6, с. 34].

Як свідчать архівні документи за 1920-1921 рр. Луганську "Просвіту" передбачалося перетворити в пролетарський клуб імені Ткаченка, його першими членами мали стати кандидати, які повинні були

розгорнути широку культурно-освітню роботу серед робітничих мас. Просвіта була органом агітацій і пропаганди української пролетарської культури: музики, поезії, художньої літератури, мала дбати про негайне втягнення в Просвіту робітників і червоноармійців та перераховувати половину прибутків від вечірок на користь УКП [7, арк. 25 зв.].

Маріупольський будинок просвітництва було організовано Маріупольським відділом союзу робітників освіти 1 травня 1923 р., але робота в ньому розпочалася лише восени, тобто з початком нового навчального року. У Будинку просвітництва проводилася велика гурткова робота. До 1 квітня 1924 р. там існувало 3 марксистські гуртки з кількістю членів до 150 осіб. Також проводилася велика педагогічна робота. Існував профклуб і клуб загального розвитку для технічного персоналу шкіл.

Клуб у Слов'янську станом на 1924 р. нараховував 680 членів, раніше їх було 402. Склад гуртків клубу був наступним: у 2-х марксистських кружках працювало 137 осіб, спортивному – 130, професійному – 118, безбожників – 106 і драматичному – 50. Бібліотека працювала слабо через недостатність книг. Відвідування читальні збільшилося з 1085 до 7250 осіб на місяць і продовжувало зростати.

Діяв також клуб “Донсоди”. Середня відвідуваність клубу на добу становила 50 осіб [8, с. 20]. При ньому діяли: ігрова кімната, драматична та художня студії, читальня, де висіла стінгазета “Червоний Содовець”, яка була найбільш популярна серед робітників. У 1923 р. відвідувачами клубу була лише молодь, на початку 1925 р. вже нараховувалося 1030 членів різних вікових груп, які намагалися у вільний від роботи час потрапити до клубу для відпочинку і спілкування [9, с. 18].

На середину 1920-х рр. у країні нараховувалося понад 2 тис. клубів, 8 тис. сільбудів і хат-читалень [10, с. 45]. В Луганську у зазначений час працювало 5 клубів, 59 драматичних колективів. У Юзівці на середину 20-х рр. діяло 2 клуби. У 1925 р. в Донбасі нараховувалося майже 300 червоних кутків, які входили до мережі установ культурно-освітньої роботи. Вони створювалися задля залучення немолодих селян до культури [11, с. 155].

Загалом же у сільській місцевості певну роль у просвітництві селян відігравали хати-читальні. Однак у 1925 р. жителі Донбасу скаржилися на низький рівень організації їхньої діяльності, через що зверталися за допомогою до Політпросвіти [12]. Робітники вимагали більш налагодженої роботи клубів та будинків відпочинку. Зокрема, робітники заводу “Краски” у селі Красногорки прохали прискорити для них організацію “Червоного кутка”, де вони могли б почитати та поспілкуватися під час сніданку [13]. Наприклад, у хаті-читальні с. Закотне не проводилася будь-яка культурно-просвітницька робота. Будинок, за свідченням жителів у місцевій пресі, став будинком побачень [14]:

*Не культура, а страданье:
Нет лекций, места нет кружкам,
Не сельбудынок – дом свиданий
По всем укронным уголкам
Завбудом смотрит беззаботно,
Как будто он тут не при чем...
В такое место культуры
Нас не заманишь калачем.*

Скарги населення були небезпідставними. Адже клубна робота насправді була позбавлена матеріальної підтримки. Головне, що влада вбачала в її першочерговому завданні, – ідеологічна пропаганда, яка доносилася до молоді комуністичною партією через клубну роботу. Як зазначив С.І.Наконечний, “... правдиво пояснювали їм (молоді – авт.) труднощі і значущість перших років непу, укріплюючи їхню віру у перемогу соціалізму” [15, с. 10-13].

Дослідник Н.І.Мальцев вказав на недоліки у діяльності клубів, які були обумовлені перш за все матеріальним характером (застарілість приміщень, відведених під клуби). Але господарські організації на це уваги не звертали, гальмували будівництво нових закладів культури. [16, с. 28, 33].

Бракувало клубних приміщень в Донбасі, де вони часто розміщувалися у колишніх казармах, повітах і, навіть в конюшнях, через що переважна кількість робітників і їх родин залишалися поза культурно-масовою клубною роботою. Незважаючи на це, не всі кошти, відпущені на культурне будівництво, витрачалися за призначенням [17, с. 76].

Як пише В.П.Стьопкін, для Донбасу було розроблено три типа будинків культури в архітектурному сенсі. Оскільки клубна архітектура розпочала зароджуватися лише у 1926-1927 р. в Москві, то у Донбасі доводилося ще застосовувати змішані архітектурні прийоми, адже застосований будівельний матеріал (бутовий камінь) в регіоні обмежував архітектурні можливості [18].

У Донбасі діяли також сади-клуби. Однак не скрізь клубна робота була своєчасно перенесена на повітря. У деяких місцях замість садів-клубів існували сади, як заклади для веселощів з видовищами, де за вхід брали кошти, але культурної роботи не проводили. Населення, незадоволено цим, клопотало до місцевих органів влади, щоб сади відпочинку надати безкоштовно робітникам для проведення лекцій та спортивних занять [19, с. 11].

Нарікання робітників спричиняла і платність відвідування кіносеансів. Так, у 1925 р. у клубах Сніжнянського рудоуправління, де щоденно демонстрували кінокартини, ціни на сеанс були недоступні для робітників. Квиток коштував – 25, 35 і 45 коп. [20]. Це потребувало врегулювання питання місцевими органами влади.

Однак у діяльності клубів була й низка позитивних аспектів. Сам факт їх організації, навіть з ідеологічними пріоритетами діяльності, свідчив про новий вектор в духовному житті населення. Адже в тяжкі

1920-і рр., коли панували соціальні відхилення, вираженою була кримінальна сторона життя з усіма їх наслідками, виникла необхідність в організації осередку для морального відпочинку робітника, який сприяв налаштованості населення на позитив.

Кількість клубних установ поступово зростала. Напередодні першої п'ятирічки одні лише гірники Донбасу мали більш, ніж 160 клубів. Окрім художньої самодіяльності, у клубах Донбасу поширеними були вечори питань та відповідей, екскурсії по місцям революційної, бойової і трудової слави, лекції на актуальні теми, диспути і т.ін. Поширеною була і кружкова робота [21, с. 28, 33].

Мережа клубів у промислових районах України у 1928 р. перевищувала 900 одиниць. Мережа червоних кутків нараховувала до 8 тисяч одиниць. За перше десятиріччя радянської влади профспілки широко розгорнули культурно-просвітницьку роботу та роботу по фізичному оздоровленню і вихованню молоді та дорослих робітників. У даному напрямку профспілки вели культпросвітроботу сумісно з державними органами просвітництва, яка концентрувалася в клубах та червоних кутках на підприємствах і в установах. В них робітник отримував не лише політичне виховання, але й відпочинок [22, с. 42].

У 1929 р. в системі профспілок діяло 826 великих клубів, у тому числі для гірників – 164, металістів – 71, хіміків – 32, сільськогосподарських робітників – 36 і т.д. У 1929 р. було організовано 10 764 червоні куртки, понад 70% яких діяли на промислових підприємствах, та близько 16% – при робітничих гуртках. Червоний куток тресту “Донвугілля” протягом року обслуговував 85 тис. осіб [23, с. 194-195].

Наприкінці 1929 р. ЦК ВКП(б) прийняв постанову “Про хати-читальні”, в якій наголошувалося на невідповідності мережі вказаних закладів культурним потребам селянства. Тому пропонувалося на протязі 5 років забезпечити відкриття нових хат-читалень у кожній сільраді. Так, вже наприкінці 1929 р. колектив Краматорського металургійного заводу відкрив 13 червоних кутків у підшефних селах. З 1.10.1929 р. по 1.03.1930 р. в окрузі було організовано 62 червоних куточки [24, с. 133, 135]. Донбас був осередком відкриття та діяльності сотень хат-читалень та червоних куточків.

Таким чином, у 1920-х рр. у Донбасі було відкрито широку мережу клубних установ, при яких організовували червоні куточки з метою просвітницької роботи. Значна увага приділялася гуртковій діяльності. Зазнала розвитку клубна пролетарська культура, а створення робітничого клубу було чи не найголовнішим проектом влади у культурному ареалі. Це був центр універсального духовного розвитку, де можна було відпочити морально та фізично. У клубах грали в розумові ігри, читали книги, займалися танцями та співом, долучалися до театру. На нашу думку, це величезний позитивний досвід радянської влади в культурній сфері, що було зруйновано в нашій державі з переходом до демократичного розвитку. Дух колективу – той необхідний елемент, який слід відродити в сучасному духовному житті регіону та країни в цілому. Адже нині є фундаментальне підґрунтя для його реалізації. А тоді, навпаки, у матеріальному сенсі його доводилося будувати та створювати, маючи при цьому незначне асигнування, але була ідея.

У наступній розвідці плануємо розглянути аспекти, пов'язані з проблемами асигнувань у клубну діяльність та будівництво клубних установ.

Джерела та література

1. Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів і конференцій. 1918-1956. – К., Інститут історії партії ЦК КП України. Політвидав УРСР, 1958. – 704 с.
2. Коцур Н.І. Соціальне становище міського населення України в умовах непу (1921-1929 рр.) : Дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Коцур Надія Іванівна; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 1997. – 203 с.
3. Кувеньова О.Ф. Громадський побут українського селянства. – К.: Наукова думка, 1966. – 134 с.
4. Всероссийская кочегарка. – 1920. – 2 ноября.
5. В Донецком губсовпрофе и Союзах // Донецкий шахтер. – 1921. – №1-2. – С. 39-40.
6. Історія міст і сіл Української РСР: у 26-ти т. – Луганська область / Редкол. тому: Ю.Ф. Пономаренко (голова) та ін. – К.: Укр. рад. енциклопедія, 1968. – 940 с.
7. Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 8, оп. 1, спр. 134.
8. Клубы // Донецкий профессионалист. – 1924. – №8.
9. Королев В. В клубе // Донецкий профессионалист. – 1925. – 21 января.
10. Ястребов В.І. Матеріальний добробут і культурне будівництво в Українській РСР в 1921-1925. – К., 1990. – 79 с.
11. Михненко А. Актуальні питання розвитку соціально-культурної сфери Донбасу у другій половині 1920-х – 1930-і роки / А.М.Михненко // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – 2002. – Вип. XIV. – С. 151-159.
12. Рабоче-селянское слово. – 1925. – 24 мая.
13. Кочегарка. – 1925. – 2 октября.
14. Кочегарка. – 1925. – 21 октября.
15. Наконечный С.И. Клубы Украины и коммунистическое воспитание трудящихся в первые годы нэпа (1921-1923 гг.) // Автореферат дис. канд. истор. наук. – Харьков, 1972 – 30 с.
16. Мальцев Н.И. Рабочий класс Донбасса и социалистическая индустриализация. – К. – Донецк: Вища шк., – 1976. – 112 с.
17. Коцур Н.І. Соціальне становище міського населення України в умовах непу (1921-1929 рр.) : Дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Коцур Надія Іванівна; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 1997. – 203 с.
18. Стёпин В.П. Рабочие клубы. – Режим доступа: <http://infodon.org.ua/stalino/744>
19. Кино – лучшее орудие просвещения // Донецкий профессионалист. – 1924. – № 9.
20. Кочегарка. – 1925. – 2 октября.
21. Мальцев Н.И. Рабочий класс Донбасса и социалистическая индустриализация. – К. – Донецк: Вища шк., 1976. – 112 с.
22. Радченко А. Десять лет профдвижения Украины. – Харьков, 1928. – 47 с.
23. Слущкий О.Б. Радянське і культурне будівництво на Україні в перші роки боротьби за соціалістичну індустріалізацію країни (1926-1929 рр.). – К.: Вид-во АН УРСР, 1957. – 207 с.
24. Михайлов О.О. Допомога міста селу в піднесенні культури (1929-1941 рр.). – К., 1968 – 206 с.

Барабаш Ю. В. Место клубных учреждений в повседневной жизни Донбасса. 1920-е гг.

Проанализирован процесс открытия клубных учреждений в Донбассе в 1920-х гг. Отображены основные задания клуба в условиях советской идеологии. Подчеркнуто максимальное сосредоточение указанных центров в рабочем Донбассе. Проанализированы как позитивные стороны, так и недостатки в работе клубов. Раскрыты особенности деятельности изб-читален в сельской местности. Показана работа профсоюзов в направлении культурно-образовательной деятельности клубных учреждений. Подчеркнуто, что организация клубов была новым вектором в духовной жизни населения.

Ключові слова: клуб, изба-читальня, красный уголок, культурно-просветительская работа, Донбасс.

Barabash Yu. V. The place of club establishments in the daily life of Donbass. 1920s.

The process of club establishments in the Donbass in the 1920s is analyzed. It is shown the main tasks of a club within Soviet ideology. It is underlined the climax concentration of noted terrains in the working Donbass. There have been analyzed positive as well as negative sides in the club work. The particularities of houses of reading in the country are revealed. The trade union's work within cultural and educational activity of club establishments is shown. It has been underlined that foundation of the club establishments was a new vector in spiritual life of people.

Keywords: club, house of reading, red corner, cultural and educational work, the Donbass.

УДК 72.031.8(477)"1920/1930"

В. С. Гвоздик, Т. М. Бондаренко

ДИСКУСІЯ АРХІТЕКТОРІВ ЩОДО МАЙБУТНЬОГО СОЦМІСТА ПІВДЕННО-СХІДНОЇ УКРАЇНИ У 1920–1930–ті рр.

У статті розглянута систематична і поглиблена робота з містобудівництва, яка велася у двох основних напрямках. Першим з них було створення нових соціалістичних міст і робітничих селищ у зв'язку із спорудженням крупних підприємств важкої індустрії, другим – реконструкція і дальший розвиток старих промислових центрів та великих міст, що історично склалися. Досліджуються дискусії основних напрямків у містобудівництві Південно-Східної України 1920-1930-х років, які були не схожі одна на одну. У 1930 р. в Україні вже існували прихильники трьох основних напрямків у містобудівництві: централісти, лінійники та розсіпні, на які й зроблено головний акцент в статті.

Ключові слова: централісти, лінійники, розсіпні, архітектори, житлове будівництво.

Деякі архітектори, запозичуючи форми українського бароко XVII – XVIII століть та українського модерну, одночасно з розв'язанням практичних завдань будівництва, намагалися у своїй практичній діяльності та дискусіях обґрунтувати національні особливості в українській радянській архітектурі. Але ці прагнення були поодинокі й не мали підтримки серед широкої архітектурної громадськості. Вони не вплинули на загальний розвиток архітектури в Українській СРР.

Більшість архітекторів розуміли, що прогрес архітектури залежить від загального зростання економіки і культури країни, розвитку будівельної бази. Тому молода радянська архітектура пішла шляхом пошуку нових архітектурних форм і структури споруд залежно від їх соціального призначення, раціонального застосування будівельних конструкцій та матеріалів, а також нових принципів містобудівництва.

Але розуміння нового і творчі позиції архітекторів мали розбіжності. В той час на архітектурному фронті точилася гостра дискусія між різними об'єднаннями і угрупованнями радянських архітекторів. До них належали: АСНОВА (Асоціація нових архітекторів), ОСА (Об'єднання сучасних архітекторів), АРУ (Об'єднання архітекторів-урбаністів), ВОПРА (Всесоюзне об'єднання пролетарських архітекторів) та інші [1, с.10]. В 1923 р. у Харкові, Києві та Одесі були створені об'єднання ТСАУ (Товариство сучасних архітекторів України). Кожне з цих об'єднань мало свою творчу платформу, знаходилося, в якійсь мірі, під впливом формалізму і вважало себе покликанним для створення архітектури, співзвучної соціалістичному епосу.

Найактивнішим у пропаганді своїх теоретичних положень було ОСА, що мало свій журнал і стояло на позиціях конструктивізму. В програмній декларації конструктивістів були закладені прогресивні тенденції – широке використання досягнень світової та вітчизняної будівельної техніки, творче шукання нових архітектурних форм та створення, породжених новими соціальними умовами, типів і видів споруд, розв'язання питань ідеологічного впливу на свідомість людей та форми прийнятності архітектурної спадщини. Відзначали вони також необхідність урахування в архітектурній творчості національно-побутових, кліматичних та економічних передумов [2, с.54].

Така програма конструктивістів, поряд з їх новаторським підходом до рішення функціональних завдань, а також з їх ставленням до наукової розробки питань організації побуту, привертала увагу широких кіл архітекторів. Але багато положень цієї програми не відбилося в практичній діяльності конструктивістів. Вони не використовували в своїх роботах архітектурної спадщини і національних традицій, часто в здійсненні творчих задумів не рахувались з кліматичними умовами та реальними можливостями будівництва. В роботах окремих архітекторів, переважно проектних, мали місце схематизм загальної композиції, гігантоманія і прояви формалізму, пов'язані з некритичним запозиченням закордонних зразків.

Все це викликало негативне ставлення широких кіл радянської громадськості до творчості конструктивістів, незважаючи на те, що в нових формах і застосування прогресивних рис цього напрямку в